

Cilt: VIII

1 Kasım 1958

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI
Dergisi

İdare edenler:

A. Caferoğlu, M. Kaplan,
M. Mansuroğlu, J. Eckmann

İSTANBUL
EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1958

ANADOLU KÜTÜPHANELERİNDEN BAZI MÜHİM TÜRKÇE EL YAZMALARI

AHMED ATEŞ

Türlü yıllarda Anadolu kütüphanelerinde yaptığım araştırmalar sırasında, bilhassa meşgul olduğum arapça ve farsça el yazması eserlerden başka, alâkaya değer gördüğüm bazı türkçe el yazması eserleri de kaydetmişim. Bu araştırma gezileri hakkında yazdığım makalelerin yalnız ikisinde türkçe bir kaç yazmadan da bahsedilmişti. Burada 1957 senesi temmuz ayında gitmiş olduğum Yozgat'taki Maarif Kütüphanesi (şimdi Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir) ile Çorum'daki Genel Kütüphanenin yazmalardan ehemmiyetli görünen bir kaçından bahsedilecektir. Hemen söylemem lâzımdır ki, aşağıda kaydedilen yazmaların hepsi belki o kadar nadir sayılamaz. Bununla beraber bunları tesbit etmekle ileride yazılacak hakikî ve geniş Türk dil ve edebiyatı tarihi için malzeme hazırlanmış olacağı ümit edilebilir.

1.

al-Zamahşarî

الزحشري

Muqaddimat al-adab

مقدمة الادب

Türk dili tarihi bakımından çok mühim bir eser olan *Muqaddimat al-adab*'in müellifi olan Abu 'l-Kâsim Maḥmūd b. Aḥmad al-Zamahşarî, Harezm'in köylerinden olan Zamhaşar'da 467=1075 te doğmuştur. Ciddî bir arapça ve edebiyat tahsilinden sonra, o zamanlarda âdet olduğu üzere, Buhara, Bagdad v. b. gibi büyük kültür merkezlerini dolaşmış, uzunca bir müddet Mekke'de mücaveret etmiş—onun Câr Allâh lâkabı bundan gelmektedir—ve nihayet memleketinde 538=1144 yılında vefat etmiştir. Kendisi devrinin en büyük tefsir, arapça nahiv ve lûgat âlimiydi;

aynı zamanda büyük bir edipti. Çok meşhur olan *al Kaşşāf* adlı tefsir onun eseri olduğu gibi, arapça nahvine dair olan *al-Mufaşşal* ve *al-Unmūzac*'i asırlarca ders kitabı olarak okunmuş ve ezberlenmiştir. Lûgat sahasındaki eserlerinden *Asās al balāğa*'sı zikredilebilir; edebiyat sahasında ise, baştan başa seci'li ve son derecede tasannulu bir nesirle yazılmış ahlâkî bir öğüt kitabı olan *Aṭvāk az-zahab*'i v. s. vardır. Bk. Yāqūt, *İrşād al-arīb*, *Mu'cam al-udabā'*, Kahire, ts., XIX, 126 v. d.; İbn Hallikān, *Vafayāt al-a'yān*, Kahire 1299, II, 119 v. d.; *GAL*, I, 289; *Suppl.*, I, 507 v. dd.; H. Ritter, *Ayasofya kütüphanesinde tefsir ilmine ait arapça yazmalar*, *Türkiyat Mecm.* VII—VIII/II (1945), 15 v. dd. ve bu yerlerde gösterilen diğer kaynaklar.

Bu büyük âlim ve edip Zamaḫşari'nin *Muḫaddimat al-adab*'i lûgata dair bir eserdir ve Harezmsah Atsız'a (hüküm yılları 522—551/1128—1156) ithaf edilmiştir. Ancak burada kelimeler, mütat olduğu üzere her hangi bir şekilde alfabe sırasına konulmuş olmayıp, öğrenip, ezberlenmesi ve kullanılması daha kolay olsun diye, mevzulara göre tertip edilmiştir. Eser başlıca iki kısma ayrılmıştır: İsimler ve fiiller. İsimler kısmı meselâ zaman ve bununla alâkalı isimler, gök ve bununla alâkalı kelimeler, nebatlar, insan uzuvları v. b. gibi bölümlere ayrılmıştır. Fiiller ise, vezinlerine göre tasnif edilmiştir. Bu eser, yazıldığı zaman Türk muhiti göz önünde bulundurularak, her halde 3 veya 4 dil, yani arapça, türkçe, farsça ve mahallî Harezmi dili üzerine tertip edilmiş olmalıdır. Fakat bu eserin bu dört dili birden ihtiva eden, müellifin zamanlarından, VI./XII. asırdan kalma bir nüshası malûm değildir. Diğer nüshalar da, istinsah edilen zaman ve muhitin diline çevrilmiş olarak, bugüne kadar muhafaza edilmiştir (bk. M. Fuad [Köprülü], *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1928, 238 s. v.d.; A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi notları*, II, İstanbul 1943, 109 v.dd.).

Aşağıda tavsif edilen nüsha 10 cemâdilevvel 655 (=27 mayıs 1257) tarihinde istinsah edilmiştir. Nüshanın nerede istinsah edildiği sonunda yazılı değilse de, yazı hususiyetlerine bakılarak, Semerkand-Buhara havalisinde istinsah edildiği katî olarak iddia edebilir. O halde bu nüshanın ihtiva ettiği türkçe tercüme, asıl nüshadan geçen bazı eski kelime ve şekilleri ihtiva etse bile, esas itibariyle, XIII. asır ortası şark türkçesinin kelime ve şekillerine göstermektedir. Nüshada arapçadan başka satır aralarında farsça tercüme de olduğundan, kelimelerin mânaları daha vazih bir şekilde tesbit edilebilir. Çünkü arapça kelimenin muhtemel mânaları içinde burada bilhassa hangisinin kastedilmiş olduğunu tesbit hususunda bu farsça tercüme çok yardım edecektir.

Eserin diline örnek olmak ve bugünkü türkçe ile mukayese edebilmek için isimler kısmının türlü yerlerinden bir kaç kelimeyi buraya kaydetmek kâfidir :

شارع	الغ يول	uluğ yol
فرسخ	بیر یغاچ بیر	bir yıgaç yir
میل	یغاچ ننگ اوچتا بیر	yıgaçnıng üçte biri
صدر البیت	ایف ننگ توری	iwniñ tōri
جبرئیل	وحی ایندور کوجی	vahy indürgüçi
عزرائیل	جان الغوجی	cān alğuçı
عرض	یوز سنی	yüz suwı
اصم	قسقا قلاقغ	kısqa kulaklığ
اشم	منکلیک	meñgliğ 'benli'
مقدود	اوزن بودلغ	uzun bodluğ
وجنه	ینغاق سنکوک	yanğaq süngügi
مقله	قراق	qaraq 'göz bebeği'
ضاحکه	کولکان تیش	külgen tiş
طاحنه	ازنیغ تیش	azıg tiş
مطرب	قبورجی	qobuzcı
مضراب	چلغوج	çalğuç
لعاب	قورجاق اوینایغوجی	qurçaq oynayğuçı 'oyuncak oynayan'

Bilindiği gibi, *Muḳaddimat al-adab*'de, isim kısmında olmak üzere, zamirler — türlü halleri ile — edatlar v.s. diğer kısımları için de ayrı ayrı bölümler vardır. Meselâ bu nüshada varak 34b'de başlayan zamirler bölümünden şu örnekler verilebilir :

مرفوع	هو	اول ار	ol er
منصوب	ایاه	اول ازکا	ol erke
مجرور	غلامه	اول ار قلی	ol er qulı

Bundan başka fiiller kısmında her fiil sık sık bir cümle içinde kullanılmaktadır. Meselâ (varak 61b v.d.) هنا الطعام *ta'ām* فلان نیرسانی قزغانو بیردی انکا ، وکسه کندا کسبا *fañan nirsanı qazğanu birdi aña* ; نیرسا قوڈتی کتاب ایچندا ، وضمن الکتاب کندا *nirse koğtı kitāb içinde v.s.*

Verilen bu misallerde *Muḳaddimat al-adab*'in bu nüshasının temsil ettiği lehçenin bir kaç mühim hususiyetlerini çıkarmak kolaydır : Fonetik

bakımından, meselâ bugün *v* olan sesler üç noktalı *f* ile gösterilmiştir; bugün *y* olan sesler *d'*dir, eklerde hece başında bulunan *g*, *ğ*, *k* ve *k̇* sesleri henüz mevcut bulunmaktadır.

İlerinde ayrı bir tetkikte, bu hususları daha esaslı bir şekilde belirtebileceğimizi ümit ederek, şimdilik bu örnekler ile iktifa edilecektir. Ancak verilen izahat, kanaatımıza göre, bu lûgatın VII./XIII. yüzyılın ortasına ait şark türkçesini, bütün kelime hazinesi ve gramer hususiyetleri ile, tavsif etmemize kâfi gelecek zengin malzemeler verdiğini göstermeğe yetişir.

Yozgat, Maarif Kütüphanesi, numarasız. Yıpranmış, yarı meşin bir cilt içinde, 347 varak. Baştan oldukça büyük bir kısım düşmüş gibi görünüyorsa da, asıl *Muqaddimat al-adab* kitabından ancak bir kürrase («10 varaklık bir forma») kadar noksandır. Anlaşılan bu cildin baş tarafında daha başka bir eser bulunmakta idi. 19,8×15,6 (12×9,8) cm ebadında; 7 satırlı kalın kalemlle, muntazameca nesih yazı; kelimelerin farsça ve türkçe şekilleri satır aralarına karışık bir şekilde yazılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkeple, bazan yeşil; aralarında bazan kırmızı, bazan yeşil noktalar var, büyücek kısımların başında rengârenk büyük noktalar. Varak 61×b'de *K. al-af'âl* serlevhası mavi ve siyah çerçevesi yaldız bir mustatil içinde.

İstinsah kaydı (347b): *تم كتاب الادب لجلالة ... بيد ابراهيم بن محمود صوفي المؤذن*
(10 cemâdelulâ 655 h.). ... *يوم السبت العاشر من جمادى الاولى سنة خمس وخمسين وستمائة ...*

Baş: *اوشاح اوشحه قرمرل قراميل واسطه ...*
ميان بند ج سج باغى ج اورتاليق
قرين باغى

[Krs. İshak Hocası Ahmed Ef., *Akşa 'l-arab fî tarcamat Muqaddimat al-adab*, İstanbul, ts., I, 256].

2.

Abu 'l-Fazl Mūsā b. Hācc Hūsayn
al-İznīkī

Tarcama-i Kışas
al-anbiyā'

ابوالفضل موسى بن حاج حسين الازنيق

ترجمة قصص الانبياء

XV. milâdî asır Osmanlı âlimlerinden biri olan Abu 'l-Fazl Mūsā tefsir ve ahlâka dair bir çok eserlerin mütercimi olarak meşhurdur. Kendisi İznik'li olup, Bursa'lı Tahir'e göre (*Osmanlı müellifleri*, II, 13 v. d.), 833/1429-1430 yılında bu şehirde ölmüş ve türbesine defnedilmiştir.

Ancak M. Fuad [Köprülü] onun *Anfas al-cavāhir* adlı tefsir tercümesinin 838 h. yılında yazdığını söyler (bk. *Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne umûmî bir bakış, II, XV. asır, Yeni Türk mecmuası*, İstanbul 1933, sayı 5, 379 s.). Fakat ben bu iki tarihi kontrol etmek imkânını bulamadım.

Bu müellifin burada bahis konusu olan eseri meşhur Abū İshāk Aḥmad b. Muḥammad al-Saʿlabî'nin (ölm. 427/1035, bk. *GAL*², I, 429; *Suppl.*, I, 592) asıl adı *ʿArāʾis al-macālis fî kıṣaṣ al-anbiyā* olan eserinin türkçeye tercümesidir. Bu eser M. Fuad Köprülü'nün yukarıda kaydedilen makalesinde zikredilmemiş olduğu gibi, Bursalı Tahir de onun altı eserinin adını veriyorsa da, bu tercümesinden bahsetmemektedir.

Bu eserin tetkiki Türk dilinin Anadolu'da gelişmesini aydınlatmak bakımından ehemmiyetli malzeme verecek gibi görünmektedir

Yozgat, Maarif kütüphanesi, nr. 378. Bez kaplı bir cilt içinde, 297 varak; 24,1×15,8 (18,5×11) cm. ebadında, 17 satırlı, baştan başa hareketli, güzel bir nestalik; söz başları kırmızı mürekkeple, baş ve son kısımları düşmüş, sonradan tamamlanmış, arada da yenilenmiş yapraklar vardır.

İstinsah kaydı yoktur. Asıl eski kısım X./XVI. asırdan geç değildir.

Baş: شکر بی عد او معبوده کم فاطردر یرادر نه دلرسه ... اما بوندن صکره بلکل بو کتاب ... شریفی ترجمه قلمغه سب باعث نه اولدی بر قاچ شریف وجود ... بو دعاچدن که احقر العباد ... در ابوالفضل موسی بن حاجی حسین از نیقیدن ایله التماس قلندر کم بو شریف کتاب کم قصص الانبیادر امام نسایی ... عرب دلی اوزره جمع ایش بونی ترکی دلی اوزره ترجمه قلاوز تا که عام و خاص بونا (!) نظر ادب استماع قلوب ...

3.

Zatî

ذاتی

Divan

دیوان

XVI. milâdî asırda yaşamış kıymetli Türk şairi Zâtî burada hakkında izahat verilmesine lüzum olmayacak tanınmış bir şahsiyettir (hayatı 876—953/1471—1546—7; bk. *İstanbul kitapları türkçe divanlar katologu*, İstanbul 1947, I, 115 v. dd.). Zâtî'nin *Dîvân*'ı basılmamış olmakla beraber, çok meşhurdur ve el yazması nüshaları oldukça çoktur. Aşağıda tavsif edilen nüsha sırf gazellerden mürekkep bir seçme olmakla beraber, tarih bakımından, oldukça eski olduğu için, bu divanın ilmî bir neşri yapılırken istifade edilmeğe değer bir nüshadır.

Çorum, Genel Kitaplık, nr. 2174. Âdi kâğıt kaplı bir cilt içinde, 100 varak. 20,4×12,2 (14,3×8) cm ebadında, cedvel içinde, 17 satırlı muntazam nesih, 1b'de sade bir serlevha vardır.

İstinsah kaydı: ... قد وقع الفراغ من تميمق هذا المنتخب في اليوم الثاني عشر من شهر محرم ... لسنة ثلث وستين وتسعمائة على يد ... بالي بن فيروز

(12 muharrem 963 h., Bali b. Firuz).

Baş : مرغ زرين پر زمرد آشیان لؤلؤ غدا
بال آجوب اوچق دل هر صبح کویکدن یکا

Son : کلشن بزمه کلوب غنجه دهان آجیجق
ذاتیا کل کیی دستنده کی دیوانکدی

(Alfabe sırasına konulmuş gazellerden ibarettir).

4.

Hayali-i Gülşeni

خیالی گلشنی

Divan

دیوان

XVI. asır Türk edebiyat ve tasavvuf tarihinin çok dikkate değer simalardan biri olan Hayâlî-i Gülşenî, nedense, müstahak olduğu kadar alâka görmemiş bir şairdir. Bunun sebebini belki Mısır'da yaşamış olmasında ve divanının nüshalarına çok az tesadüf edilmesinde aramak lâzımdır. Çünkü bütün İstanbul kütüphanelerinde onun divanının yalnız bir tek nüshası bilinmektedir (bk. *yukarıda anılan katalog*, 154. s. Ali Emîrî Efendi kütüphanesinde bulunan, manzum eserler, nr. 1333, bu nüsha tarihsizdir). Bundan dolayı bu divanın ikinci ve her halde Ali Emîrî nüshasından çok daha kıymetli olan (tavsife bakınız) nüshasından bahsederken, müellifi ile eserin münderecatı hakkında da bir az izahat vermek yerinde olacaktır.

Şeyh Emir Şemseddin Ahmed Hayâlî, meşhur şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğludur ve 890/1485 yılında Tebriz'de dünyaya gelmiştir. Babası İbrahim Gülşenî'nin ölümünden (940/1533-4) sonra onun Mısır'da, Kahire şehrinde kurmuş olduğu Gülşenî dergâhına şeyh olmuş ve 977/1596 yılında bu şehirde vefat etmiştir. Bk. *Lamazât*; Nev'î-zâde Atâ'î, *Zeyl-i Şakayik*, 201. s.; Ahdî, *Tezkire*, 46. s.; Ali Emîrî, *Tezkire-i şuarâ-yı Âmid*, 297. s.; Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*, I, 65 v. b. kaynaklar.

Hayâlî-i Gülşenî'nin *Dîvân*'ının aşağıda tavsif edilen Yozgat nüshası mesnevi şeklinde bir *pend-nâme* ile başlar. 5 varak devam eden bu *pend-nâme* şu beyit ile sona erer:

Hâyâlî'nin sözü hakdur garazsız
Serâser dürr ü gûherdür arazsız

Varak 5a'da yine nüshada *pend-nâme* adı verilmiş olan daha kısa bir mesnevi gelir ki, şu beyit ile başlar :

Hemîşe devletin olsun ziyâde
Mekaam u menzilin a'la 'l-ulâde...

Varak 6a'da *Kasîde-i Tûlâb-nâme* adı verilen ve beşerî ve tasavvufî iztiraplar ile dünyanın fâniliğininin timsali gibi gösterilen bir dolaba tasvir eden kaside şeklinde bir manzume gelir ki, şu beyit ile başlar :

Geçerken bir dolaba nâgehâni
Duş oldum katı inler gördüm anı...

Bu manzume varak 7b'de şu beyit ile sona erer :

Yeter besdir Hayâlî itme tatvîl
Bu firkat-nâmeyi hatmet revânî.

Bundan sonra, varak 10b'ye kadar, yine mesnevi şekli ile, öğüt yollu şiirler gelir. Varak 10b ile 11 arasında bir atlama vardır. Varak 11a—16a murabba şeklinde bir takım şiirleri ve bu arada bir mersiyeyi ihtiva eder. Varak 16a'da «kasâ'id» kısmı başlar. Fakat burada hakikî mânası ile bir kaside yoktur.

Varak 18a—67a'da, alfabe sırası ile, gazeller gelir ki, birincisi şudur :

Nicesi yüzün görende virremeyem men cân saña
Canının zevkin ne bilsün olmayan kurbân saña
Gelmedi küyuna divâne benim tek bir daği
Cümle il hayran maña men kalmışam hayran saña
Korçarım yahar cihâni âteş-i âhım benim
Neyleyem te'sîr etmez şûriş u efgân saña
Tâkatum yoğ vechini görmeklige hergiz ayân
İsterim bir küşeden bari baḥam pinhân saña
Her kişinin rızkını virdikte Kassâm-ı Ezel
Kısm edüpdür ey Hayâlî derd-i bî-pâyân saña

Bu kısımda gazel şekli ile yazılmış daha başka mevzularda şiirler, meselâ Mısır valisine adalet tavsiyesi (var. 22a, Ali Paşa'ya, 51b), bir yeri sulamak üzere Mısır valisine dolap istemek için yazılmış bir şiir (var. 28a), İstanbul'a seyahati (var. 28b), tekrar Kudüs'e dönmek arzusu-nu anlatan şiirler (var. 29a, krş. 55a, 54b), na'tler, mersiye (var. 53b) v. s. gibi, mevzu itibariyle gazel ile alakası olmayan parçalar da buraya

konulmuştur. Bununla beraber gazel şeklindeki şiirlerinin hayat ile alâ-kadar olmasının bunlara başka bir canlılık kazandırdığını burada kaydet-mek icap eder. Bu kısımda samimî ve ince hisleri anlatan hakikî gazeller de vardır. Hatta bazıları, dilleri ile de, Fuzulî'yi hatırlatır. Meselâ varak 20'deki şu gazeli:

Bu derd ki benim var derman ola mı yâ Rab
 Bu mihnet-i hicrana pâyân ola mı yâ Rab
 Enduh u gam u gusse ki âlemde men çektim
 Tağlar doyamaz ana havan olamı yâ Rab
 Kûyundaki müşkiller kim bana revâ gördün (?)
 Sabr ile tahammülle asân ola mı yâ Rab
 Bu mihnet u derd ile ömrüm geçi-bilmen
 Yahut bana ol canan dildâr ola mı yâ Rab
 Derd ile Hayâlî'nin oldı ciğeri büryân
 Dil hânesine dilber mihman ola mı yâ Rab

Varak 21b'deki şu gazeli de benzer hisleri anlatmaktadır:

Cihanda gerçi var ehl-i belâ çoğ
 Velî bir bencileyin mübtelâ yoğ
 Dün ü gün derdü gamden ekl ü şürbüm
 İrür her yanıma bir kûşeden oğ
 Benim zârılığuma etmeñüz ta'n
 Ne bilür aç halini nicedür toğ
 Bu gün bana ise yarın sizedir
 Meni bu halde görüp eylemeñ oğ
 Hayâlî isteği senden rızadır
 Gerek Âdn'e gerek nâre anı soğ

Gazellerin arasında bilhassa gönüle hitaben yazılmış çok güzel şiirler vardır ki, bir tanesi şudur (vrk. 49a):

Nedensin ey gönül hercâî bilmen
 Makamın nerdedir arayı bilmen
 İden maksûdı haddinden ziyâde
 İki âlemde bir sevdâî bilmen
 Harabat içre bir dahi melâmet
 Senin teg var mıdır rüsvâî bilmen
 Karar itmez cihanda bir arada
 Sana var mı ola hemtâî bilmen

Niçün bir yerde yoğdurur kararın
Muradın nedürür orayı bilmen
Seni sergeşte ve âvâre kılan
Nedir ermediğin çağlayı bilmen
Niçe yüz min makamı seyr kıldın
Bu haddi yoğ Hayâli sayı bilmen

Bu gazellerin bir kısmı tarih de ihtiva etmektedir ki, bunun Hayâlî'nin hal tercümesi için ne kadar ehemmiyetli olduğu meydandadır. İlk bakışta göze çarpan bir kaç tarih şunlardır: vrk. 27b (963 h.), 30a (966 h.), 51b, 64b (961 h. ve bk. 67b) v.b.

Aşağıda tavsif edilen nüshada varak 66b — 67b'de kit'alar, 67b — 71a'da rubaifler (biri, var. 68b, 955 h. tarihli; mamafih buradaki şiirlerin bazıları rubaî vezninde değildir), 71b — 73a'da beyitler bulunmaktadır.

Yukarıdan beri verilen izahat göstermektedir ki, şiirlerini Azerî türkçesi ile yazılmış olan Hayâlî-i Gülşenî her bakımdan üzerinde durulmağa ve tetkik edilmeğe değer bir şairdir.

Yozgat, Maarif Kütüphanesi, numarasız. Yıpranmış, ebrû kâğıt kaplı bir cilt içinde, 73 varak. 17,3×12,1 (12,9×6,5) cm ebadında; kırmızı cedvel içinde, 17 satırlı, okunaklı, muntazameca nestalîk; söz başları kırmızı mürekkeple. Yapraklar kopmuş, sonradan yapıştırılmış, yine kopmağa başlamış, bazı şiirler kenarlara yazılmıştır, kenarlarda bazan da Bakî'nin şiirleri vardır.

İstinsah kaydı: تم هذا الديوان ... في شهر ربيع الاخر في ليلة الاثنين في خاقان كلشنى
قدس الله سره ... سنة ٩٨٠

(980 h., Kahire'de Gülşenî dergâhında).

Baş: پندنامه حضرت افندی اعنی خیالی بن كلشنى قدس الله سره العزيز

همیشه دولتک اولسون زیاده
آغزکن یبنی قلمه کندوزوکی
ایروره حق سنی دائم مراده ...
کل ایکن کل دکن قلمه اوزوکی ...

5.

Latifi

لطیفی

Tezkiret el-şu'arâ'

تذکره الشعراء

896—990 (1491—1582) yıllarında yaşamış ikinci Osmanlı şairleri tezkirecisi Kastamonulu Lâtifi'nin (hayatı ve eserleri için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 19 v. dd., M. N. Çetin'in yazdığı *Lâtîfî* maddesi, bütün kitabiyat orada gösterilmiştir) *Tezkire*'si pek çok olan yazmaları

ve oldukça noksan olan bir basması ile pek tanınmış bir eserdir. Ancak aşağıda tavsif edilen Yozgat nüshası 961 h. istinsah tarihi ile, İstanbul'da mevcut bütün el yazdırması nüshalardan (bk. *İstanbul kitaplıkları tarih coğrafya yazmaları katalogları*, fasikül 7: *Biyografiye ait eserlerden c. Şairler tezkireleri*, İstanbul 1947, 598 v. dd.) daha eskidir. Çünkü burada malûm en eski nüsha 963 h. tarihli olan Lala İsmail Efendi kütüphanesi nüshasıdır (nr. 313). Bu Yozgat nüshasının dikkate değer bir hususiyetle de Fuzûlî'nin farsça *Dîvân*'ının en iyi nüshası olan Manisa, Genel Kitaplık, nr. 2667 nüshasının müstensihî olan olan Habîbullah İsfahanî tarafından yazılmış olmasıdır.

Yozgat Maarif Kütüphanesi, numarasız. Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde, 112 varak. 19,8X14,4 (13X8,7) cm ebadında, 14 satırlı açık ve okunaklı nestalik, söz başları kırmızı mürekkeple.

İstinsah kaydı (112b): « تاریخ شهر جمادی الثانی سنة احدى وستین وتسعمایه ... در بغداد نوشته شد کتبه العبد حبيب الله اصفهانی »

(Bağdad, 22 cemadalâhire 961, Habibullah İsfahanî).

Baş: بسم الله الرحمن الرحيم
مطلع موزون كلام قديم
حماد منظومه فصاحت نظام ومدائح مثورة بلاغت انتظام اول ...

Çorum, Genel Kitaplık, nr. 2197. Açık kahve rengi, yumuşak meşin bir cilt içinde, 147 varak. 19,5X13,2 (13,2X7,6) cm ebadında, 19 satırlı, muntazam sülüs, söz başları kırmızı mürekkeple. İlk varak sonradan eklenmiş.

İstinsah kaydı: « وكان الفراغ ... في شهر ذالحجه يوم عرفه ... سنة ٩٧٨ »

(9 zilhicce 978 h.).

6.

Âşık Çelebi

عاشق چلبی

Maşā'ir al-şu'arā'

مشاعر الشعراء

926/1519—20 de doğmuş ve 979/1571—2 de ölmüş olan Âşık Çelebi Mehmed, bilhassa *Maşā'ir al-şu'arā'* adlı şairler tezkeresi ile haklı bir şöhret kazanmıştır. Bahsettiği şairler hakkında verdiği bilgilerin genişliği ve takdir hükümlerindeki isabet bakımından diğer tezkerelere üstün olan bu eserin bir çok yazması vardır (bk. *İstanbul kitaplıkları tarih-coğrafya yazmaları katalogları*, 1, 7, c. *Şairler tezkireleri*, 579. s. v.dd.). Bununla beraber aşağıda tavsif edilen nüsha, h. 1014 tarihi ile, mevcut nüshalar arasında oldukça kıymetli bir nüsha sayılabilir.

Çorum, Genel Kitaplık. Kahve rengi, basma şemseli, meşin bir cilt içinde, 424 varak. 25,3 × 15,5 (17,5 × 8,6) cm ebadında, 23 satırlı neşih, söz başları kırmızı mürekkeple.

İstinsah kaydı: ... في اواسط شهر جمادى الآخرة ... سنة اربع عشر والف ...
في بلدة يانيه ... عن يد ... الحاج عبدالباقي محمد بن بالي حسن افندي

(Yanya, cemaziyelahire ortaları, 1014 h., Abdülbaki b. Mehmed.)

Baş: طوطى ناطقه نفس انسانده مرایای صنع یزدانی به مقابل ...

7.

Şeyhülislâm**Yahya**

شیخ الاسلام یحیی

Tarcüme-i Nigâristan-ı**Kemal Paşa-zade**

ترجمه نکارستان کمال پاشا زاده

Osmanlıların yetiştirdiği en büyük alim ve müverrihlerden biri olan Kemal Paşa-zâde Şemseddin Ahmed b. Süleyman'ın (873—940/1468—1534, bk. *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 563 v.dd., İ. Parmaksızoğlu'nun yazdığı *Kemal Paşa-zâde* maddesi) meşhur İran şairi Sa'dî'nin *Gulistân*'ına nazire olmak üzere, farsça olarak 939/1539 yılında, hayatının sonlarında, kaleme aldığı *Nigâristân*, birinci eser gibi, nesir ve nazım ile, ahlâkî öğütler vermek için yazılmıştır. Ancak Sa'dî'nin eseri müellifinin hayat macerasından veya dinlediği hikâyelerden çıkarılmış kaideleri ifade ettiği halde, Kemal Paşa-zâde'nin *Nigâristân*'ı daha ziyade kitaplardan toplanmış bilgilere dayanır; bundan başka, Fars dilini kullanmak bakımından, Kemal Paşa-zâde belki Sa'dî kadar, hatta lafız oyunlarına bakılacak olursa, ondan çok maharet gösteriyorsa da, *Nigâristân* bugün için çok ca'li ve fazla cansız bir eser tesirini bırakmaktadır (henüz basılmamış olan bu eserden örnekler için bk. Ahmed Ateş, *Farsça grameri*, İstanbul 1954, 164—167 s.).

Bununla beraber yüksek bir deha eseri olduğunu kabul etmemeğe imkân olmayan *Nigâristân*, aşağıda tavsif edilen nüshanın önsözünden anlaşıldığı üzere, III. Ahmed b. Mehmed'in (1115—1143/1703—1730) emri ile türkçeye çevrilmiştir. Mütercim, kendi el yazısı ile müsveddesi olduğu hemen anlaşılan bu nüshada adını kaydetmemiştir. Kâtip Çelebi *Kaşf al-zunûn*'da (nşr. M. Ş. Yalıtıkaya ve R. Bilge, İstanbul 1943, II, 1976) *Nigâristân*'ın 1035 yılında ölmüş olan (bu tarih bir zuhul eseri veya matbaa yanlışdır, 1053 şeklinde düzeltilmelidir) Yahya b. Zekerya, yani meşhur şair şeyhülislâm Yahya Efendi (hayatı 960—1053/

1553—1644) tarafından türkçeye çevrildiğini söyler ve bu tercümenin başlarından bir kaç kelimeyi kaydeder. Bunlar aşağıda kaydedilen nüshadaki tercümenin ilk kelimeleridir. Yahya b. Zekerya'dan bahseden diğer kaynaklar (meselâ *Osmanlı müellifleri*, II, 498 v.d.; İbnülemin Mahmud Kemal, *Şeyhülislâm Yahya divanı*, İstanbul 1334, mukaddime, 63. s. v. b.) onu gerçekten bu eseri türkçeye çevirdiğini kayettiklerinden, burada bahis mevzuu olan tercümenin onun tercümesi olduğu muhakkaktır. Mütercimim kendi el yazısı ile müsveddesi olduğu anlaşılan bu eserin edebiyat tarihlerinde kaydedilmemiş olmasına rağmen, başka bir nüshası da Hâlet Efendi kitapları arasında bulunmaktadır (nr. 373 bk. *Tanıklariyle tarama sözlüğü*, Ankara 1957, c. IV, s. VIII).

Burada şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Şeyhüsülâm Yahya'nın kendi el yazısı ile bir şiiri *Dîvân*'nının yukarıda kaydedilen basmasının başına konulmuştur. Onun el yazısının başka bir kaç örneği de *İlmiye sâlnâmesi* (İstanbul 1334, 443. s. v. dd.)'inde bulunmaktadır. Bu yazılar burada neşredilen yazı ile mukayese edilince hepsinin aynı şahsa ait olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Yozgat, Maarif Kütüphanesi, nr. 422. Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde; 20,3×14,6 (13,8×7,6) cm. ebadında; 17 satırlı şahsî nestalik, söz başları kırmızı mürekkeple, nüshada sık sık, uzun veya kısa, tashihler vardır, her hali ile bir müellif müsveddesi olduğu anlaşılmaktadır.

Baş: ... شکر و منت بی نهایت اول خدای بی مثل و همتایه که

8.

Eyyûbi

ایوبی

Tahir ile Zühre

طاهر ایله زهره

Halk kitapları haline girmiş aşk hikâyelerinden biri olan *Tahir ile Zühre*'nin, diğer halk hikâyeleri gibi, yazma nüshası son derece nâdidir. Burada tavsif edilen nüsha, kırık dökük kelimelerden meydana getirilmiş manzum mukaddimesinden anlaşılabilirdiği kadarına göre, Eyyûbî adlı birinin, İsmail Çelebi adlı bir zat için, — belki bir az değiştirerek — yazdığı bir rivayeti ihtiva etmektedir.

Çorum, Genel Kitaplık, nr. 3141. Âdi kâğıt kaplı bir cilt içiede, 73 varak, 21×15,2 (14,8×9,3) cm ebadında, seyrek 9 satırlı, muntazamca kalın harfli nesih.

İstinsah kaydı: ربيع الاول ٢٧ سنه ١٢٠٨

Baş: هذا ظاهر ايله زهره حكايتلرين من اوله الى آخره بيان ايدرلر

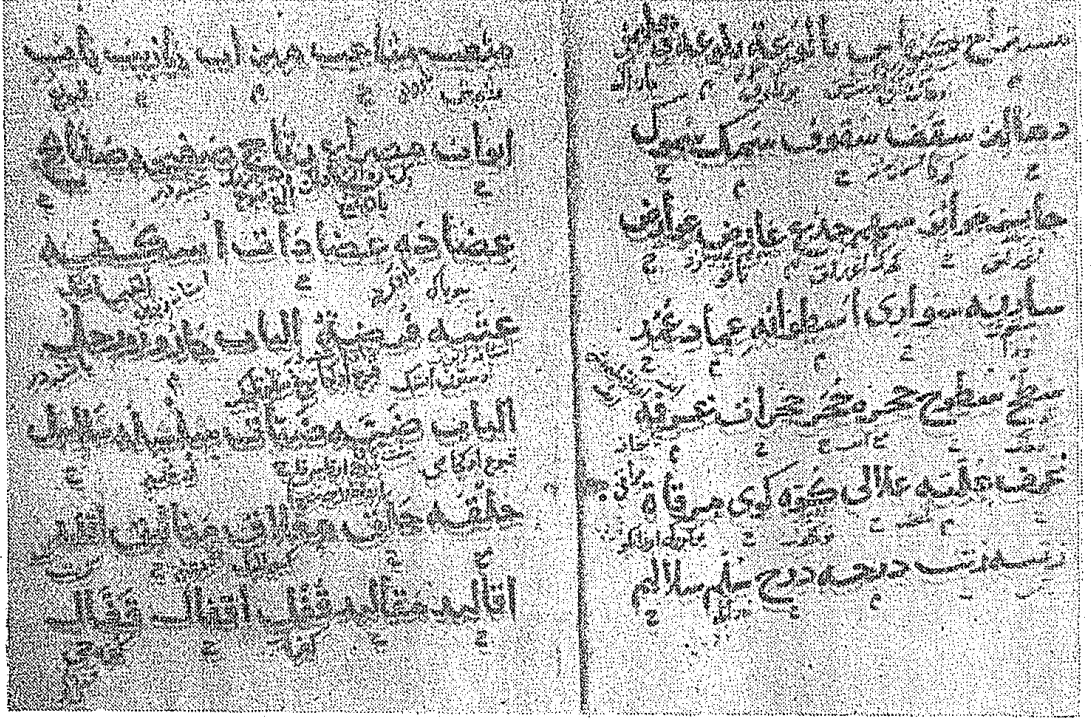
بو كتابك تحريرينه ايوبى وردى قرار اسمعيل چلي عالم ايجره بولدى. اشتهار

الا اي زمرة عاشق اولانلر محبت زمته بصدى قدم (II) ...

(3a) راويان اخبار وناقلاں آثار و محدثان روزكار شويله زوايت و بو يوزدن حكايت ايدرلر كم ...

Yozgat, Maarif Kütüphanesi, al-Zamahşarî, *Mukaddimat al-adab*, isimler kısmından bir parça.

Yozgat, Maarif Kütüphanesi al-Zamahşarî, *Muḳaddimat al-adab*, isimler kısmından bir parça.

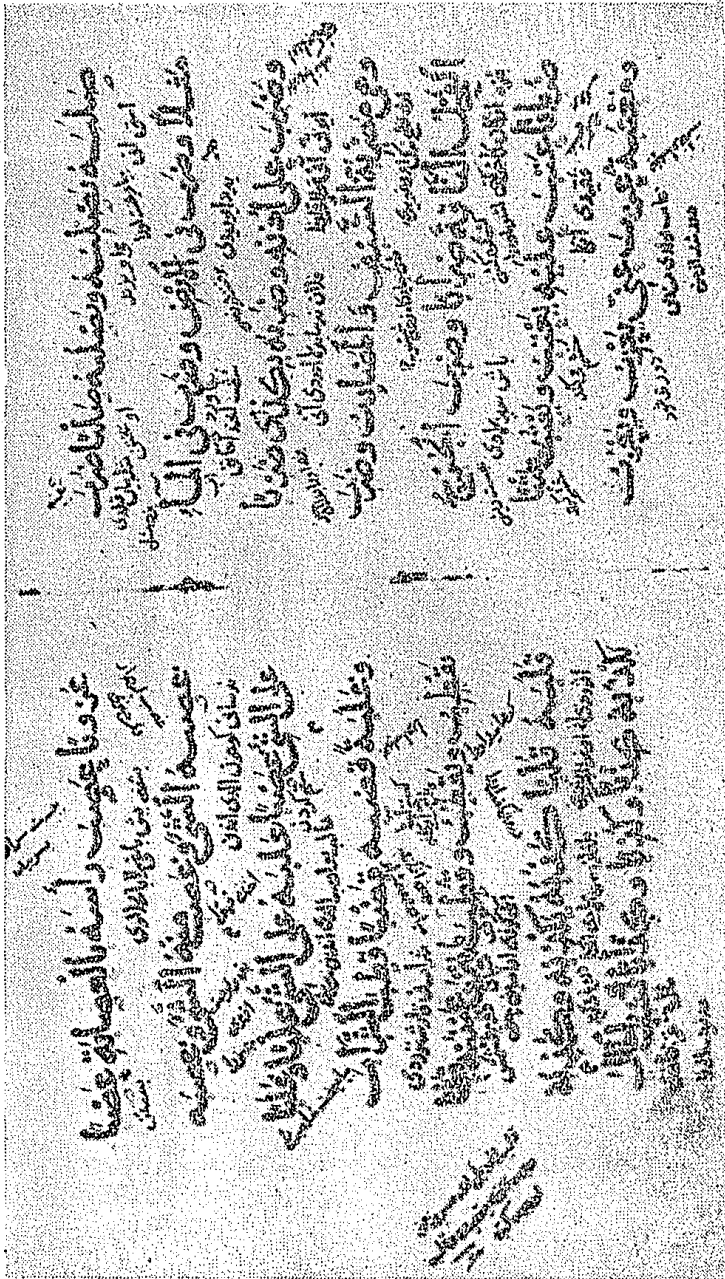

Fig. 1. Yozgat, Maarif Kütüphanesi, al-Zamaḥşarî, *Muḳaddimat al-aḳāb*, fiiller kısmından bir parça.

أي مثله أو ما من مثله أو ما من مثله أو ما من مثله
 في جميع الأرباب التي باب يقول بكسر الهمزة فإنا
 مفتوحة في المصدر كقولك ضربة مضمنا ومكسورة
 في الزمان والمكان كقولك مضرب فلان أي وقت
 صدمه أو مكان صدمه وأما المسند والمطلوع والتركيب
 والمسكن والمنبت والمعرف والمنسقط والاشتقاق
 والمعنى والمشرق والمغرب فتشادة وكان الناس
 الفتح لا تقام باب نطق في

تم كتاب مقدمة الأدب الحارثية حمد الله عليه
 سيد عماد الدين الشريف الحكيم الحارثي
 وعقود وعقباته أراهم من بحر صفة الزمان
 يوم السبت العاشر من جمادى الأولى سنة ٦٥٥
 طبع في المطبع في محلها على يد عماد الدين الحارثي

- Yozgat, Maarif Kütüphanesi, al-Zaimaḡarī,
 Muḡaddimat al-adab, 655 h. tarihli istinsah kaydı.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سینه دهن و خاتون اول
 سینه بر شو و او را بر کن
 بر در جمعه بر او از هزار
 کمال او در هر حال و هر کس
 چون ایمن سخن در کل درین دهن یکس
 در کفایت از بار و سینه بر شو و او را بر کن
 ساق از اتمه اگر سینه بر او در ده زان یکس
 اول که سینه بر شو و او را بر کن
 حواس اجتهاد در کل درین دهن
 خود از کوشش بر او را بر کن

سخن بر حسین که بر کفایت از بار و سینه
 خود سینه بر او در ده زان یکس
 حواس اجتهاد در کل درین دهن
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس

سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس
 سینه بر او در ده زان یکس

Yozgat, Maarif Kütüphanesi, nr. 422. Şeyhülislâm Yahya, Tercüme-i Nigâristan. Müellifin el yazısı müsveddesinin diğer iki aahifesi.